

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 21 (2023)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.21.12

Anna Gruca

Uniwersytet Jagielloński

ORCID 0000-0001-6530-9779

Działalność ks. Mariana Leona Fulmana na rzecz bibliotek parafialnych w Królestwie Polskim na początku XX wieku*

Biblioteki parafialne mają w Polsce długą historię. Ich początek datuje się na XIII wiek¹. Organizowane były głównie przy szkołach parafialnych. Istniały także przy niektórych kościołach parafialnych. Ich księgozbiory były zazwyczaj niewielkie, a tworzyły je książki liturgiczne, literatura teologiczna, hagiograficzna, prawnicza, podręczniki. W ciągu wieków rozwijały się z różną intensywnością. Ich rola zmieniła się w okresie zaborów. Oprócz wypełniania podstawowych zadań duszpasterskich, służyły także celom patriotycznym, podtrzymaniu polskości. W związku z tym zmieniła się także struktura ich księgozbiorów².

---

* Zmieniona wersja referatu pt. *Rola i organizacja bibliotek parafialnych na początku XX wieku według ks. Mariana Leona Fulmana*, wygłoszonego na międzynarodowej konferencji *Wokół Paula Ladewiga i jego „Katechizmu bibliotek”*, Bydgoszcz, 29 V 2023 r.

1 J. Bednarczyk, *Ewangelizacyjna rola bibliotek parafialnych w Archidiecezji Krakowskiej*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2007, s. 96.

2 Bibliotekom parafialnym tego okresu nie poświęcano do tej pory w literaturze zbyt wiele uwagi. Analizując piśmiennictwo na ten temat zarejestrowane w *Bibliografii publikacji o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945–2015* opracowanej przez Ryszarda Żmudę, można zauważyć, że zdecydowana jego większość omawia problemy i funkcje współcześnie działających bibliotek tego typu lub ich historyczne księgozbiory. Natomiast publikacje dotyczące ich historii zajmują się na ogół ich dziejami do końca XVIII wieku. Przegląd dziejów bibliotek parafialnych dali Anna Biernacka i Marek Dubiński w artykule *Zarys historii bibliotek parafialnych w Polsce*. Znalazł się tu również fragment omawiający dzieje tych bibliotek w okresie zaborów. O bibliotekach parafialnych w diecezji kieleckiej na przełomie XIX i XX wieku pisał Tomasz Domański. Jednak najczęściej wzmianki o bibliotekach parafialnych w Królestwie Polskim pojawiają się przy okazji omawiania działalności społecznej i oświatowej duchownych na tym terenie. Należy tu przede wszystkim wymienić prace Stanisława Gajewskiego. Również działalność ks. Mariana Leona Fulmana na rzecz bibliotek parafialnych była jedynie sygnalizowana przy okazji omawiania jego aktywności jako biskupa lubelskiego (zob. np. materiały z konferencji *Biskup lubelski Marian Leon Fulman. Pedagog trudnych lat*, red. E. Walewander, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2010; *Pater Ecclesiae Lublinensis. Studia w 65. rocznicę śmierci biskupa Mariana Leona Fulmana (1866–1945)*, red. J.R. Marczewski, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2010).

Ks. bp Marian Leon Fulman, fot. Ludwik Hartwig (NAC)

Działania wokół zakładania bibliotek parafialnych nasiliły się zwłaszcza w ostatnich dekadach XIX wieku. Było to swego rodzaju reakcją na tworzenie bibliotek przez powstałe w tym czasie towarzystwa, które w swoich programach zakładały szerzenie oświaty, szczególnie wśród ludności wiejskiej, a jednym ze środków ku temu miało być organizowanie bibliotek. Najlepsze warunki dla rozwoju tej akcji istniały w Galicji, gdzie działalność Towarzystwa Oświaty Ludowej i Towarzystwa Szkoły Ludowej doprowadziła do powstania w krótkim czasie kilkuset takich bibliotek³. Jednocześnie jednak działalność towarzystw oświatowych spotykała się z pewną nieufnością ze strony środowisk katolickich⁴. Zastrzeżenia budził przede wszystkim skład księgozbiorów w tworzonych bibliotekach. W wypowiedziach publicystów katolickich pojawiał się niepokój, czy treść udostępnianych czytelnikom książek jest zgodna z nauczaniem Kościoła. Dlatego też nawoływano do zakładania bibliotek parafialnych, których księgozbiory dobierane byłyby z uwzględnieniem prawd wiary i moralności chrześcijańskiej. Udzielano jednocześnie praktycznych wskazówek dotyczących organizacji bibliotek, a przede wszystkim zasad doboru księgozbioru. Publikowano też wzorcowe wykazy książek odpowiednich dla bibliotek parafialnych. Ważnym impulsem do podejmowania przez duchownych działalności społecznej, także na polu oświaty ludowej, obejmującej

---

3 R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 87–96.

4 A. Gruca, *Duchowieństwo i stowarzyszenia katolickie wobec bibliotek dla ludu w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia o Książce i Informacji” 2019, t. 37, s. 11–21.

również zakładanie bibliotek, było ogłoszenie w 1891 roku przez papieża Leona XIII encykliki *Rerum novarum*.

W zaborze rosyjskim, gdzie działał ks. Marian Leon Fulman, działalność oświatowa duchownych oraz prowadzenie przez nich bibliotek parafialnych były aż do 1905 roku zabronione. Jednak dyskusje nad kształtem oświaty wśród ludu trwały już od lat 60. XIX wieku, także w prasie katolickiej. Propagowano program oświatowy, podporządkowany zasadom religii i moralności katolickiej⁵. Oświata nie tyle miała być drogą awansu społecznego, ile prowadzić do lepszego funkcjonowania w dotychczasowej wspólnoty. Właściwie dobrana lektura miała sprzyjać duchowemu udoskonaleniu. Dyskusje na temat roli Kościoła katolickiego w kształtowaniu postaw obywatelskich, czemu miało służyć szerzenie oświaty, także za pomocą bibliotek parafialnych, nasiliły się po 1905 roku⁶. Wiązało się to z wydaniem w 1905 roku ukazów o tolerancji religijnej i stowarzyszeniach. Pojawiła się wówczas także możliwość swobodnego zakładania bibliotek parafialnych⁷. Od początku włączył się w te prace ks. Marian Leon Fulman.

Ksiądz Marian Leon Fulman, późniejszy biskup lubelski, urodził się 27 marca 1866 roku w Starym Mieście koło Konina w rodzinie drobnego przedsiębiorcy, Jana i Teodozji z Kroplewskich⁸. Po ukończeniu gimnazjum uczył się w latach 1882–1886 w Seminarium Duchownym we Włocławku. Następnie rozpoczął wyższe studia teologiczne w rzymsko-katolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu. Należał tam do tajnego stowarzyszenia samokształceniowego, którego głównym celem było podnoszenie „poczucia własnej tożsamości katolickiej i narodowej”⁹. 13 maja 1889 roku przyjął święcenia kapłańskie, a w następnym roku otrzymał stopień magistra teologii. W tym samym roku został wykładowcą teologii dogmatycznej i liturgii w Seminarium Duchownym we Włocławku. Jednocześnie w latach 1890–1892 uczył religii w tamtejszym gimnazjum realnym. Stanowisko to stracił jednak, gdy sprzeciwił się udziałowi młodzieży w prawosławnym nabożeństwie dziękczynnym za ocalenie cara w wypadku kolejowym (17 X 1891 r.)¹⁰. Został wówczas objęty nadzorem policji, do czego dodatkowo przyczyniło się odkrycie jego przynależności do wspomnianego tajnego stowarzyszenia. W maju 1894 roku po przeprowadzonej u niego rewizji – pomimo braku poważniejszych dowodów – został aresztowany i na początku 1895 roku osadzony na Pawiaku w Warszawie. Wytoczono mu proces, w wyniku którego został skazany na pięcioletnie zesłanie do Niżnego Nowogrodu. Prowadził tam działalność religijną wśród miejscowych

---

5 A. Karczevska, „Czemu ten chłop ciemny...”. *Inteligentkie dyskusje o czytelnictwie ludowym w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Wydawnictwo GAB, Warszawa 2017, s. 157.

6 A. Bołdyrew, R. Bednarz-Grzybek, *Prasa katolicka w Królestwie Polskim w latach 1905–1914 wobec idei nowoczesnej oświaty i obywatelstwa*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2022, t. 118, s. 23–29.

7 S. Gajewski, *Spółeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905–1914*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1990, s. 17–29.

8 Z. Goliński, *Fulman Marian Leon*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, red. W. Konopczyński, PAU, Kraków 1948–1958, s. 181.

9 J. R. Marczewski, *Pięć lat internowania. Biskup lubelski Marian Leon Fulman na plebanii kościoła kolegiackiego pw. św. Małgorzaty w Nowym Sączu (1940–1945)*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 2015, t. 34, s. 6.

10 Ibidem, s. 7.

Polaków. Dzięki amnestii ogłoszonej z okazji koronacji cara Mikołaja II mógł powrócić w rodzinne strony. Jednak jako politycznie podejrzany nie mógł już sprawować wcześniej pełnionych funkcji. Biskup wrocławski powierzał mu kolejne probostwa: w Lubieniu, Kowalu, Rozprzy i Częstochowie. Z parafii św. Zygmunta w Częstochowie został mianowany przez Benedykta XV biskupem lubelskim. Sakrę biskupią otrzymał 18 grudnia 1918 roku. 17 listopada 1939 roku pod fałszywym zarzutem przechowywania broni został przez Niemców aresztowany wraz z grupą duchownych i skazany na karę śmierci. Karę tę zamieniono mu na umieszczenie w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Dzięki staraniom papieża Piusa XII w lutym 1940 roku przewieziono go do Nowego Sącza. Przebywał tam na plebanii parafii kolegiackiej św. Małgorzaty jako internowany, nad którym nadzór sprawowało gestapo. Dopiero w maju 1944 roku pozwolono mu na powrót do diecezji. Jednak z powodu złego stanu zdrowia i działań wojennych mógł powrócić do Lublina dopiero 10 lutego 1945 roku. Podjął od razu swoje obowiązki, spotykał się z duchowieństwem i wiernymi. Jednymi z pierwszych jego działań były starania o pomoc dla ubogich oraz dla Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, który uhonorował go pierwszym po wojnie doktoratem *honoris causa*. Wiek oraz poważnie nadszarpnięte przeżyciami wojennymi zdrowie spowodowały, że nie mógł już jednak w pełni włączyć się w życie diecezji. Zmarł 18 grudnia 1945 roku i pochowany został w grobach biskupów pod katedrą lubelską.

Ks. Marian Fulman zaangażował się w działalność na rzecz bibliotek parafialnych zarówno poprzez swoją działalność publicystyczną, jak i organizacyjną. W latach 1905–1907 pod jego redakcją ukazywał się miesięcznik teologiczno-pasterski „Wiadomości Pasterskie”¹¹ przeznaczony dla duchownych. Na jego łamach pojawiały się artykuły samego redaktora oraz innych autorów – księży na temat konieczności włączenia się duchownych w pracę na rzecz społeczeństwa, podkreślano w nich też wagę oświaty, książki oraz konieczności dotarcia z nią do jak najszerzych warstw ludności, szczególnie wiejskiej, poprzez tworzenie bibliotek parafialnych.

Oprócz korzystnych warunków politycznych, jakie zapanowały w Królestwie Polskim w 1905 roku, na wzmoczoną akcję zakładania bibliotek parafialnych w tym okresie wpłynęły jeszcze inne czynniki. Jednym z nich było powstanie w maju 1905 roku Polskiej Macierzy Szkolnej. Wprawdzie duchowni brali udział w jej pracach (jednym z inicjatorów jej powstania był ks. Jan Gralewski), tym niemniej do jej działalności, obejmującej również zakładanie bibliotek, w wypowiedziach publicystów katolickich podchodzono nieufnie. W miarę rozwoju działalności Macierzy zarysował się też jej konflikt z duchowieństwem na tle różnych koncepcji nauczania w szkole¹². W tej sprawie wypowiadał się też ks. Fulman. Informując o powstaniu Polskiej Macierzy Szkolnej, pisał na łamach „Wiadomości Pasterskich”: „Zatem duchowieństwo ma tylko jedną drogę wobec Macierzy: wejść do niej, organizować nowe Koła i wieść ją sprawną ręką, jeśli nie kierując nią jako wódz naczelny, to przynajmniej

---

11 R. Bender, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim w latach 1865–1918*, [w:] *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1981, s. 239.

12 S. Gajewski, *Duchowieństwo wobec Polskiej Macierzy Szkolnej 1905–1907*, „Roczniki Humanistyczne” 1976, t. 24, z. 2, s. 113–135.

jako członkowie energiczni i oddani”¹³. Ale już w kolejnym numerze tego miesięcznika twierdził, iż należy pomyśleć o zakładaniu bibliotek i czytelni ludowych, zanim podejmie to Polska Macierz Szkolna, która może niewiele troszczyć się o zaspokojenie potrzeb religijnych. Apelował więc o organizowanie bibliotek i czytelni przy każdym kościele parafialnym:

Te biblioteki i czytelnie powinny powstać jak najprędzej – nim Macierz szkolna lub kto inny postara się o założenie. Zwracamy uwagę na to, tem więcej, że nie wiemy, czy zostawiając posterunek otwarty, nie ułatwiamy roboty żywiolom, dla których sprawy religii nie mają znaczenia. Nagłość w danym razie jest rzeczą ważną. Jakkolwiek kler powinien wziąć udział w pracy Macierzy, ale ma nie zapominać, że ta instytucja w poszczególnych kołach może być taką, jak miejscowe siły zechcą ją uczynić, więc i co najmniej obojętną na potrzeby ducha religijnego¹⁴.

Kolejnym impulsem do wzmożenia akcji zakładania bibliotek parafialnych była obawa przed agitacją socjalistyczną. Takie stanowisko zajmował też ks. Fulman, przestrzegając przed rozprzestrzenianiem się broszur i ulotek agitacyjnych socjalistów, które rozprowadzane wśród ludu „obdzierają kapłana z powagi, odmawiają mu posłannictwa, każą mu nie wierzyć i nie wierzyć nawet tej księżce, którą ludowi dać chce”¹⁵.

Z wymienionych przesłanek wyływała obawa o niewłaściwy dobór księgozbiorów w bibliotekach zakładanych przez osoby świeckie, w których to mogły się znaleźć książki niezgodne z wiarą chrześcijańską, a nawet wrogie nauczaniu Kościoła. O potrzebie podjęcia walki ze złą książką pisano też „Wiadomościach Pasterskich”. Ksiądz Jozafat Żyskar, podsumowując sytuację duchownych w imperium rosyjskim, zwracał uwagę na pojawienie się niemoralnych, pełnych nienawiści do wiary książek, które mogą zatruwać umysły katolików. Apelował więc do księży, aby rozpoczęli walkę ze złą książką:

Wszak to, co złego zrobi książka zła, tylko dobra naprawić potrafi. A my śpimy, gdy inni idą do ludu z oświatą, a my śpimy, gdy inni zabierają nam wpływ na lud, a my śpimy, zamiast spieszyć do ludu z pomocą naszą, z chęcią zadośćuczynienia tego tak często wyrażanego przez lud pragnienia książki. Walczymy ze szkodliwym wpływem na lud tych, co niosą mu książkę może złą zamiast tego, żeby stanąć na czele tego ruchu, kierować nim, oczyszczać od przymieszki wszelkiego złego¹⁶.

Dlatego też w „Wiadomościach Pasterskich” usilnie namawiano do zakładania bibliotek w każdej parafii, nad którymi kontrolę miałyby proboszcz, a „kapłani nie powinni się dać wyprzedzić w tym wielkim dziele”¹⁷. Według ks. Fulmana bibliote-

13 [M. Fulman] M. F., *Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej*, „Wiadomości Pasterskie” 1906, R. 2, nr 8 s. 490.

14 [M. Fulman] M. F., *Biblioteki i czytelnie parafialne*, „Wiadomości Pasterskie” 1906, R. 2, nr 9 s. 548.

15 M. Fulman, *Biblioteki parafialne, ich potrzeba, zakładanie i prowadzenie*, Wydawnictwo „Dziennika Powszechnego”, Warszawa 1907, s. 5.

16 J. Żyskar, *Kilka myśli o pracy kapłańskiej w Cesarstwie*, „Wiadomości Pasterskie” 1905, R. 1, nr 7, s. 442.

17 M. Fulman, *Biblioteki parafialne ich potrzeba...*, s. 10.

ka parafialna powinna zaspakajać potrzeby religijne parafii. „Mogą się tam znaleźć i dzieła dla użytku kapłańskiego, ale tylko drugorzędnie, na pierwszym zaś planie winny uwzględnić myśl religijną wśród parafian”¹⁸. Ale powinny też w niej być książki o treści świeckiej: historyczne, zawodowe, powieści. W artykule *Czytelnictwo religijne*, opublikowanym w sierpniowym numerze „Wiadomości Pasterskich” z 1905 roku ks. Fulman apelował także o wykorzystanie sprzyjającej sytuacji politycznej do kolportażu książek religijnych poprzez księgarnie katolickie, bo:

Dopóki nie zrozumie nasz lud, że książka warta jego ciężko zapracowanego grosza, że między wydatkami zwykłymi i na nią trzeba pewien fundusz przeznaczyć, dotąd książka religijna nie będzie miała należnego przyjęcia¹⁹.

Ksiądz Marian Fulman nie tylko namawiał w swoich artykułach do zakładania bibliotek parafialnych, ale też włączył się w działalność organizacyjną, która miała stworzyć korzystne warunki dla ich zakładania oraz ułatwić to zadanie. 12 grudnia 1905 roku odbył się w Warszawie pod jego przewodnictwem zjazd księży, w którym wzięło udział 417 duchownych z Królestwa Polskiego, Litwy i Białorusi²⁰. Zjazd zakończył się przyjęciem rezolucji, a w jednym z jej punktów wzywano duchowieństwo do podejmowania działań społecznych, których celem było m.in. „wywalczyć sprawiedliwe prawa dla ludu miejskiego i wiejskiego, z ludem i przez lud, podnosząc poziom jego moralny, dobrobyt materialny, rozwijając w nim ducha narodowego, wyrabiając w nim zdolność do samopomocy”²¹. Wynikiem zjazdu było m.in. powstanie w diecezji kujawsko-kaliskiej Komitetu Centralnego dla spraw Religijno-Społecznych, któremu przewodniczył ks. Fulman²². Jednym z celów Komitetu miało być zakładanie bibliotek parafialnych, zaopatrzonych w odpowiednie książki.

W dniach 26–27 kwietnia 1906 roku odbył się we Włocławku pierwszy diecezjalny wiec duchowieństwa, z udziałem ówczesnego biskupa kujawsko-kaliskiego – Stanisława Kazimierza Zdzitowieckiego. Do prezydium zjazdu został zaproszony ks. Fulman. Uchwała zjazdu zawierała też część poświęconą pracy społecznej, którą uznano za obowiązek każdego kapłana. Znalazł się tu również punkt mówiący o tym, że przy każdym kościele powinna być utworzona biblioteka oraz czytelnia, zaopatrzona w „dzieła religijne, historyczne, przyrodnicze, narodowe, powieściowe”, a księgozbiór należało stale uzupełniać i uaktualniać²³. Jednakże realizacja tych postulatów szła dość opornie. Dlatego też ks. Fulman wystąpił z propozycją, aby we wszystkich diecezjach utworzyć specjalne towarzystwa, które wspomagałyby księży w tworzeniu bibliotek w parafiach. W kilku diecezjach rozpoczęto starania

18 M. Fulman, *Kapłan, książka i pióro*, „Wiadomości Pasterskie” 1905, R. 1, nr 6, s. 380

19 [M. Fulman] Ks. M. F., *Czytelnictwo religijne*, „Wiadomości Pasterskie” 1905, R. 1, nr 8, s. 520.

20 A. J. Papierowski, *Działalność społeczna duchowieństwa katolickiego na przykładzie diecezji płockiej w latach 1863–1914. Cz. 2*, „Notatki Płockie” 2004, nr 1, s. 9.

21 *Uchwały 1-go krajowego zjazdu duchowieństwa w Warszawie d. 12 grudnia 1905 r.*, „Wiadomości Pasterskie” 1905, R. 1, nr 12, s. 806.

22 W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, Włocławek 2011, s. 230.

23 *Pierwszy wiec diecezjalny duchowieństwa we Włocławku*, „Wiadomości Pasterskie” 1906, R. 2, nr 5, s. 308.

zmierzające do utworzenia takich towarzystw. Władze carskie zezwoliły jednak w 1907 roku na powołanie tylko dwóch: dla diecezji płockiej i warszawskiej²⁴. W ich ramach powołano komisje, które miały odpowiadać za dobór książek do bibliotek. Katalog książek odpowiednich dla bibliotek parafialnych został opracowany przez ks. Michała Skowronka, profesora w Seminarium Duchownym we Włocławku. Ukazywał się on w latach 1907–1908 na łamach „Kroniki Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”. Podzielony był na kilka części. Objął w sumie 154 pozycje²⁵. Najwięcej polecanych książek (55 tytułów) stanowiły publikacje o treści historycznej: życiorysy bohaterów narodowych, opisy ważnych wydarzeń historycznych. Drugi co do wielkości dział (37 pozycji) tworzyły książki religijne. W katalogu znalazły się ponadto tytuły książek dotyczących m.in. zwyczajów ludowych, odkryć geograficznych, rolnictwa oraz powieści i opowiadania. Wspomniane towarzystwa istniały jednak krótko, bo już w 1910 roku zostały przez władze zlikwidowane. Uznano bowiem, iż realizowane przez nie zadania są niezgodne z polityką rządu²⁶.

Chociaż ks. Marian Leon Fulman uważał, iż akcja tworzenia bibliotek parafialnych byłaby najbardziej efektywna, gdyby powstały komitety diecezjalne odpowiedzialne za tę sprawę, zachęcał jednak kapłanów, aby na własną rękę organizowali w swoich parafiach biblioteki²⁷. Aby ułatwić założenie, a później prowadzenie bibliotek, ks. Fulman opublikował w 1907 roku poradnik *Biblioteki parafialne, ich potrzeba, zakładanie i prowadzenie*. Zarówno ta publikacja, jak i jego artykuły w „Wiadomościach Pasterskich” i „Kronice Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” zawierały praktyczne porady dla osób, które chciały „prowadzić bibliotekę parafialną. Jak pisał ks. Fulman: „Bibliotekarstwo ma już swoją naukę i rutynę, zdobytą drogą obserwacji i doświadczenia. Lepiej korzystać z wiedzy innych, niż własnym borykaniem się i zawodami torować sobie drogę do zdobycia metody prowadzenia pracy”²⁸.

Pierwszym problemem, który należało rozwiązać, przystępując do organizacji biblioteki parafialnej, była sprawa funduszy na jej założenie i prowadzenie. Ksiądz Fulman radził, aby proboszcz ogłosił nadzwyczajną składkę na ten cel wśród parafian. Należało przy tym przedstawić wiernym pożytki płynące z oświaty i powstania biblioteki. Od umiejętnego wyjaśnienia tego zagadnienia będzie bowiem zależała ofiarność parafian. Wskazane byłoby też postaranie się o wsparcie materialne wpływowych osób w parafii, którym sprawy oświaty ludu leżały na sercu. Ale również i sami kapłani powinni ponosić ofiary na rzecz biblioteki. Jak pisał ks. Fulman, zamiast więc wydawać pieniądze na wino i karty powinni je przeznaczyć na cele oświaty.

Kolejny krok to dobór książek do księgozbioru biblioteki parafialnej. Nie mogły to być przypadkowe książki. Ich wyborem powinni się zająć „ludzie śledzący ruch piśmienniczy w kraju i posiadający zmysł krytyczny zdrowy i jędrny”²⁹. Ksiądz

24 S. Gajewski, *Towarzystwo Bibliotek Parafialnych w Królestwie Polskim*, „Summarium” 1977, nr 6, s. 117–120.

25 Ibidem, s. 120.

26 Cyt. za S. Gajewski, *Towarzystwo Bibliotek Parafialnych...*, s. 120.

27 M. Fulman, *Biblioteki i czytelnice parafialne*, „Wiadomości Pasterskie” 1906, R. 2, nr 9, s. 549.

28 M. Fulman, *Urządzenie biblioteki parafialnej*, „Wiadomości Pasterskie” 1907, R. 3, nr 4, s. 234; M. Fulman, *Biblioteki parafialne, ich potrzeba...*, s. 26.

29 M. Fulman, *Biblioteki parafialne, ich potrzeba...*, s. 18.

Fulman pisał, iż podczas wyboru książek trzeba się kierować dwoma celami, którym miały one służyć, czyli oświacie religijnej i oświacie świeckiej. Traktując ten pierwszy cel jako priorytetowy, nie należało zaniedbywać tego drugiego. Powinno się zatem utworzyć w księgozbiorze dział religijny oraz świecki. Ten pierwszy proponował podzielić na: a) wykładowy, czyli naukowy, b) historyczny; c) ascetyczny. Natomiast w drugim wyróżnił działy: a) naukowy; b) historyczny; c) powieściowy; d) zawodowy. Książd Fulman podkreślał ponadto, iż przy wyborze książek należy się kierować potrzebami parafian. Trzeba też pamiętać o stałym uzupełnianiu księgozbioru nowymi wydawnictwami, aby nie doprowadzić do sytuacji, że parafianie, którzy wszystkie książki już przeczytali, przestaną korzystać z biblioteki, nie będą mieli bowiem co czytać³⁰. Dużą pomocą w kompletowaniu księgozbioru byłby katalog książek polecanych dla bibliotek parafialnych. Jak już wspomniano, powołany w diecezji kujawsko-kaliskiej Komitet Centralny do Spraw Religijno-Społecznych opracowanie takiego katalogu powierzył jednemu ze swoich członków – ks. Michałowi Skowronkowi. Pomocą w doborze książek mógł także służyć opracowany przez księży Jana Niedzielskiego i Czesława Sokołowskiego *Katalog rozmowany książek odpowiednich dla bibliotek parafialnych*, którego dwie części wyszły w latach 1907–1908. Katalog ukazał się w ramach Biblioteki Dzieł Chrześcijańskich, publikowanej w Warszawie w latach 1901–1916 przez ks. Zygmunta Chełmickiego³¹. Wykaz opracowany przez ks. Skowronka obejmował jedynie spis tytułów książek, natomiast katalog księży Niedzielskiego i Sokołowskiego zaopatrzone były również w omówienia treści poszczególnych tytułów, którymi mogli się kierować prowadzący biblioteki, zarówno podczas doboru książek do księgozbioru, jak i oferowania ich czytelnikom. Adnotacje zawierały bowiem także rekomendacje dotyczące kategorii czytelników, dla których książka była przeznaczona (np. „dla starszych czytelników”, „dla wszelkiego rodzaju czytelników”, „dla czytelnika wykształconszego, przyzwyczajonego do lektury poważnej”, „dla młodzieży szkolnej i dla inteligentniejszego czytelnika”, dla „nawet mniej wykształconego czytelnika z ludu”). Nieco później, w latach 1912–1914, opublikowany został dwutomowy *Katalog informacyjny książek dla dzieci, młodzieży, ludu, sfer szerszych, wychowawców, rodziców*, opracowany przez sekcję biblioteczną krakowskiego koła Towarzystwa im. Piotra Skargi³². On również mógł pomagać w doborze książek, zwłaszcza że opisy uzupełnione były adnotacjami treściowymi, zawierającymi również informację, dla jakiej kategorii czytelników dana książka była odpowiednia.

Książd Fulman uważał jednak, że prowadzący bibliotekę nie powinien opierać się tylko na rekomendacjach katalogów, nawet specjalnie przygotowanych dla potrzeb bibliotek parafialnych i przez powołane do tego osoby. Najlepiej byłoby, aby sam się zapoznał z książkami, które oferował czytelnikom.

Książki dla biblioteki należało kupować. Fulman wypowiadał się przeciwko zasileniu księgozbiórów bibliotek darami. Pisał, iż „nie można się łapać na ofiarność

30 M. Fulman, *Biblioteki i czytelnie...*, s. 548.

31 A. Boruc, *Geografia i działalność wydawnictw katolickich w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Colloquia Litteraria” 2013, [nr] 2, s. 93.

32 K. Góralska-Szkaradek, A. Zajceva, *Towarzystwo im. Piotra Skargi*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 2, red. B. Sordylowa, Biblioteka PAN, Warszawa 1994, s. 447.

w książkach. Bo najczęściej ludzie pozbywają się śmieci drukowanych, które są albo bez pożytku, albo wprost szkodliwe³³. Najlepiej według niego byłoby, gdyby istniała księgarnia specjalizująca się w zaopatrywaniu bibliotek katolickich. Taką rolę pełniła później założona w 1910 roku Księgarnia Powszechna we Włocławku. Oferowała ona osobom, które chciały założyć bibliotekę dla ludności wiejskiej lub miejskiej, komplety książek z trzech działów: 1. Książki religijne; 2. Książki naukowe; 3. Powieści. Przygotowywano także ich katalog i za dodatkową opłatą oferowano oprawę książek³⁴.

Bardzo ważną rolę, według ks. Fulmana, pełniła osoba prowadząca bibliotekę. Jak pisał: „Wpływ i znaczenie biblioteki prawie całkowicie zależy od tego, kto kieruje nią i kto książki wypożycza”³⁵. Uważał, iż najkorzystniej byłoby, gdyby biblioteką zajmował się sam proboszcz, bo on najlepiej znał parafian i ich potrzeby. Jednak nie zawsze było to możliwe, zwłaszcza w dużych parafiach, gdzie miał on wiele obowiązków. Można by też powierzyć to zadanie wikariuszom. Jednak najlepiej byłoby znaleźć w parafii osobę chcącą poświęcić się pracy w bibliotece. Ale nie może to być osoba „lekkomyślna, leniwa i ospała”, bo „gdzie nie włożono pracy i gorliwości, tam wkrótce biblioteki upadły, a książki poginęły bez żadnego pożytku”³⁶. Dlatego ks. Fulman rekomendował na to stanowisko nauczycieli szkół elementarnych, bo organiści są „jeszcze za mało inteligentni i za mało interesują się książką”³⁷. Jednak bez względu na to, kto zajmował się biblioteką, zawsze powinna ona działać pod nadzorem proboszcza.

Ponadto ksiądz Fulman uważał, że pracownikowi biblioteki należy się wynagrodzenie, bo „tylko od człowieka płatnego można domagać się ścisłej pracy”³⁸. Ale też jest to wskazane ze względu na wiele obowiązków, które spadały na bibliotekarza. Proponował wynagrodzenie pół rubla za dzień, co wobec faktu, że biblioteki były zazwyczaj otwarte raz w tygodniu, w niedzielę, dawało roczne wynagrodzenie 26 rubli.

Ważną częścią poradnika ks. Fulmana były praktyczne wskazówki, dotyczące prowadzenia biblioteki: katalogowania, prowadzenia inwentarza, księgi czytelników, księgi wypożyczeń. Poza omówieniem poszczególnych czynności ks. Fulman zawarł w swoim poradniku także ilustracje, przedstawiające układ poszczególnych ksiąg, podział na rubryki. Oprócz tych podstawowych ksiąg proponował założenie dodatkowej, w której bibliotekarz notowałby informacje o powodzeniu danej książki, co pozwoliłoby mu ocenić popyt na poszczególne ich rodzaje.

Kolejną istotną sprawą był lokal dla biblioteki. Mogłaby się ona mieścić w kancelarii parafialnej, ale najlepiej gdyby miała samodzielny lokal, połączony z czytelnią, gdzie parafianie mieliby możliwość czytania czasopism. Umożliwiłoby to również organizowanie głośnego czytania. Wypożyczać książki należało na

---

33 M. Fulman, *Biblioteki parafialne, ich potrzeba...*, s. 15.

34 B. Iwańska-Cieślak, *Różnorodna oferta „Księgarni Powszechnej” we Włocławku w świetle jej druku reklamowego z 1913 r.*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2014, nr 2, s. 58–59.

35 M. Fulman, *Biblioteki parafialne ich potrzeba...*, s. 21.

36 Ibidem, s. 23.

37 Ibidem, s. 24.

38 Ibidem, s. 24.

miesiąc, a za ich przetrzymanie nakładać niewielkie kary. Wynikało to z poglądu ks. Fulmana, iż „lud nie lubi porządku i nie ma w zwyczaju systematyczności i punktualności”³⁹. Zatem bibliotekarz powinien występować w tym przypadku w roli wychowawcy.

Nie wiadomo, ile dokładnie bibliotek parafialnych powstało jako rezultat opisanych tu działań. Z danych dotyczących działalności towarzystw bibliotek parafialnych warszawskiego i plockiego wiadomo, iż w roku 1910 w archidiecezji warszawskiej biblioteki istniały w 150 parafiach, co stanowiło 52% wszystkich parafii na tym terenie. Z kolei towarzystwo plockie w latach 1907–1910 założyło 57 bibliotek (w 24% parafii)⁴⁰. Natomiast w diecezji kieleckiej w 1913 roku biblioteki istniały w 79 parafiach – na ogólną liczbę 246 parafii⁴¹. O działaniu biblioteki w parafii informowano też w sprawozdaniach z wizyt duszpasterskich zamieszczanych w „Kronice Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”. Znalazła się tam również relacja dotycząca biblioteki w parafii św. Zygmunta w Częstochowie, której proboszczem był ks. Marian Fulman. Pisano, iż powstała ona jako przeciwwaga do biblioteki prowadzonej przez stowarzyszenie oświatowe „Wiedza”, której wpływ określano wprawdzie jako niewielki, ale nienależący „do dodatnich pod względem religijno-moralnym”⁴². Założono zatem bibliotekę parafialną, aby „dać katolikom książkę nie obrażającą ich przekonań religijnych”⁴³. Biblioteka liczyła wówczas 2142 dzieła w dwóch działach: naukowym i popularnym. Planowano też przeniesienie jej do większego lokalu i otwarcie jej dla czytelników.

Większość sformułowanych przez ks. Fulmana rad zawartych w omawianym poradniku można byłoby odnieść do akcji organizowania bibliotek dla ludu w ogóle. Biblioteki tego rodzaju, zakładane przez różne gremia, prowadzone były przez osoby bez fachowego przygotowania. Dlatego też porady dla nich zamieszczano w czasopismach publikowanych przez towarzystwa oświatowe, np. w publikowanym przez Krakowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej piśmie „Oświata Ludowa” czy organie Towarzystwa Czytelni Ludowych – „Przegląd Oświatowy”.

Po odzyskaniu niepodległości ks. Marian Leon Fulman został 24 września 1918 roku mianowany biskupem diecezji lubelskiej. Natomiast proces zakładania bibliotek parafialnych był kontynuowany przede wszystkim pod patronatem Akcji Katolickiej. Według ankiety dotyczącej bibliotek oświatowych, przeprowadzonej w 1930 roku przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, istniało w Polsce 218 bibliotek parafialnych na 5125 parafii⁴⁴. Wychodziły również w tym czasie katalogi wzorcowe oraz poradniki dla osób prowadzących biblioteki⁴⁵.

39 Ibidem, s. 31.

40 S. Gajewski, *Towarzystwo Bibliotek...*, s. 119.

41 T. Domański, *Udział duchowieństwa diecezji kieleckiej w rozwoju czytelnictwa i bibliotek parafialnych na przełomie XIX i XX wieku*, „Nasza Przeszłość” 2007, t. 107, s. 236.

42 *Częstochowa. Parafia św. Zygmunta*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1909, R. 3, nr 2, s. 63.

43 Ibidem.

44 A. Biernacka, M. Dubiński A.M., *Zarys historii...*, s. 15.

45 Zob. np. J. Stemler, *Biblioteki parafialne. Zadania, organizacja, prowadzenie*, Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej, Płock 1935.

Bibliografia

- Bednarczyk J., *Ewangelizacyjna rola bibliotek parafialnych w Archidiecezji Krakowskiej*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2007.
- Bender R., *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim w latach 1865–1918*, [w:] *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1981, s. 201–256.
- Biernacka A., Dubiński A.M., *Zarys historii bibliotek parafialnych w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2000, t. 73, s. 9–21.
- Bołdyrew A., R. Bednarz-Grzybek, *Prasa katolicka w Królestwie Polskim w latach 1905–1914 wobec idei nowoczesnej oświaty i obywatelstwa*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2022, t. 118, s. 19–44.
- Boruc A., *Geografia i działalność wydawnictw katolickich w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Colloquia Litteraria” 2013, [nr] 2, s. 87–107.
- Częstochowa. Parafia św. Zygmunta, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1909, R. 3, nr 2, s. 63.
- Domański T., *Udział duchowieństwa diecezji kieleckiej w rozwoju czytelnictwa i bibliotek parafialnych na przełomie XXI i XX wieku*, „Nasza Przeszłość” 2007, t. 107, s. 225–245.
- [Fulman M.] M. F., *Biblioteki i czytelnice parafialne*, „Wiadomości Pasterskie” 1906, R. 2, nr 9, s. 545–550.
- Fulman M., *Biblioteki parafialne, ich potrzeba, zakładanie i prowadzenie*, Wydawnictwo „Dziennika Powszechnego”, Warszawa 1907.
- [Fulman M.] Ks. M. F., *Czytelnictwo religijne*, „Wiadomości Pasterskie” 1905, R. 1, nr 8, s. 517–520.
- Fulman M., *Kapłan, książka i pióro*, „Wiadomości Pasterskie” 1905, R. 1, nr 6, s. 357–387.
- [Fulman M.] M. F., *Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej*, „Wiadomości Pasterskie” 1906, R. 2, nr 8, s. 489–491.
- Fulman M., *Urządzenie biblioteki parafialnej*, „Wiadomości Pasterskie” 1907, R. 3, nr 4, s. 232–239.
- Gajewski S., *Duchowieństwo wobec Polskiej Macierzy Szkolnej 1905–1907*, „Roczniki Humanistyczne” 1976, t. 24, z. 2, s. 113–135.
- Gajewski S., *Społeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905–1914*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1990.
- Gajewski S., *Towarzystwo Bibliotek Parafialnych w Królestwie Polskim*, „Summarium” 1977 nr 6, s. 117–120.
- Goliński Z., *Fulman Marian Leon*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948–1958, s. 181–183.
- Górska-Szkaradek K., Zajceva A., *Towarzystwo im. Piotra Skargi*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 2, red. B. Sordyłowa, Biblioteka PAN, Warszawa 1994, s. 446–447.
- Gruca A., *Duchowieństwo i stowarzyszenia katolickie wobec bibliotek dla ludu w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia o Książce i Informacji” 2019, t. 37, s. 11–21.

- Iwańska-Cieślak B., *Różnorodna oferta „Księgarni Powszechnej” we Włocławku w świetle jej druku reklamowego z 1913 r.*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2014, nr 2, s. 37–64.
- Karczewska A., *„Czemu ten chłop ciemny...”. Inteligenckie dyskusje o czytelnictwie ludowym w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Wydawnictwo GAB, Warszawa 2017.
- Kujawski W., *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, Włocławek 2011.
- Marczewski J. R., *Pięć lat internowania. Biskup lubelski Marian Leon Fulman na plebanii kościoła kolegiackiego pw. św. Małgorzaty w Nowym Sączu (1940–1945)*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 2015, t. 34, s. 5–46.
- Papierowski A. J., *Działalność społeczna duchowieństwa katolickiego na przykładzie diecezji płockiej w latach 1863–1914*, cz. 2, „Notatki Płockie” 2004, nr 1, s. 3–15.
- Pierwszy wiec diecezjalny duchowieństwa we Włocławku*, „Wiadomości Pasterskie” 1906, R. 2, nr 5, s. 305–314.
- Stemler J., *Biblioteki parafialne. Zadania, organizacja, prowadzenie*, Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej, Płock 1935.
- Terlecki R., *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990.
- Uchwały 1-go krajowego zjazdu duchowieństwa w Warszawie d. 12 grudnia 1905 r.*, „Wiadomości Pasterskie” 1905, R. 1, nr 12, s. 806–807.
- Żmuda R., *Bibliografia publikacji o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945–2015*, Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Łódź 2016.
- Żyskar J., *Kilka myśli o pracy kapłańskiej w Cesarstwie*, „Wiadomości Pasterskie” 1905, R. 1, nr 7, s. 436–444.

Streszczenie

Na początku XX wieku w publicystyce katolickiej pojawiły się wypowiedzi dotyczące potrzeby zakładania bibliotek parafialnych, przeznaczonych głównie dla czytelników wiejskich. Miały stanowić konkurencję dla bibliotek zakładanych przez świeckie towarzystwa oświatowe. Potrzebę zakładania tego rodzaju bibliotek uzasadniano niewłaściwym doбором księgozbioru w bibliotekach prowadzonych przez towarzystwa oświatowe, gdzie można było znaleźć książki niezgodne z moralnością i wiarą katolicką.

Na uwagę w tym zakresie zasługują publikacje ks. Mariana Leona Fulmana, późniejszego biskupa lubelskiego. Był on autorem opublikowanego w 1907 roku poradnika dla zakładających biblioteki parafialne *Biblioteki parafialne, ich potrzeba, zakładanie i sposób prowadzenia*. Oprócz określenia zadań tego rodzaju bibliotek w propagowaniu oświaty w duchu katolickim zawarł w nim praktyczne wskazówki dla osób chcących założyć i prowadzić takie biblioteki. Artykuły na ten temat oraz na temat roli duchownych w propagowaniu oświaty wśród ludu publikował też w redagowanym przez siebie w latach 1905–1907 miesięczniku „Wiadomości Pasterskie”.

Słowa kluczowe: biblioteki parafialne, Marian Leon Fulman, poradniki dla bibliotekarzy, „Wiadomości Pasterskie”

Activities of Fr. Marian Leon Fulman for parish libraries in the Kingdom of Poland at the beginning of the 20th century

Abstract

At the beginning of the twentieth century there were statements in Catholic journalism about the need to establish parish libraries, intended mainly for rural readers. They were intended to compete with libraries established by secular educational societies. The need for the establishment of such libraries was justified by the inappropriate book selection in libraries run by educational societies, where books incompatible with Catholic morals and faith could be found.

Noteworthy in this respect are the publications of Father Marian Leon Fulman (1864–1945), later Bishop of Lublin. He was the author of a guide published in 1907 for those setting up parish libraries titled "Parish libraries, their need, establishment and method of running them". As well as setting out the tasks of such libraries in promoting education in the Catholic spirit, he included practical advice for those wishing to set up and run such libraries. He also published articles on this subject and on the role of the clergy in promoting education among the people in the monthly magazine "Pastoral News", which he edited from 1905 to 1907.

Keywords: parish libraries, Marian Leon Fulman, guides for librarians, „Pastoral News” (Wiadomości Pasterskie)